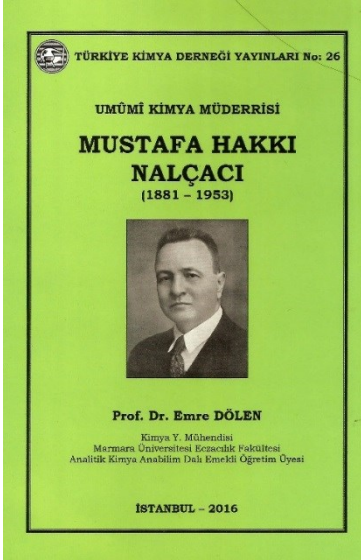

Selanik, Konya veya Ankara, Erzurum ve Suriye gibi vilayetda haralar teşkili hiç şübesiz büyük faide bahş eder. Buna çalışacak olursak az zamanda ordularımızın muhtac olduğu hayvanatı Avrupa'dan tedarik etmek ihtiyacından vareste kalırız. Hasılı, Makam-ı Nezaret her şeyden evvel şu Mekteb ıslahına bir çare bulmalıdır.”

Öykü, Askeri Tıbbiye'den Alınan Bir Kimyagerlik Sertifikasıyla Başlar...

Emre Dölen, *Umûmî Kimya Müderrisi Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kimyacılar dizisi 2 (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 2016) (16.5x23.5 cm., iv+84 s., 45 şekil, ekler) ISBN 978-975-00999-7-7.*

Şeref Etker

Afyonlu Mustafa Efendi, Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'nin Eczacılık bölümünün çalışan bir öğrencisidir. Öğrenimi boyunca kimyahaneye devam eder. 1901 yılında mezun olurken,¹ Kimya Muallimleri Vasil Naum ve Ali Rıza Beylerden bir de 'Kimyagerlik Sertifikası' alır.² Bu özel belge, bir kaç yıl içinde Eczacı Mülazım-ı evveli Mustafa Hakkı'ya (Nalçacı) Şam Mekteb-i Tıbbiyesi Kimya Muallimliğinin yolunu açacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde yurda dönen Mustafa Hakkı Nalçacı, Bursa'da belediye kimyagerliği yapar, Bursa Eczanesini çalıştırır.

¹ 'Yirmibir yaşındaki Karahisarlı Mustafa Hakkı bin Ali'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane / Faculté de Médecine de l'Empire Ottoman'dan aldığı 'Ulum-i İspençiyari Şehadetnamesi / Diplôme de Maître en Pharmacie' için bkz. Emre Dölen, *Umûmî Kimya Müderrisi Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 2016), 4 (şekil 2).

² 'Kimyagerlik ihtisas vesikası' da denilen bu belgeler için, bkz. Emre Dölen, *Umûmî Kimya Müderrisi Mustafa Hakkı Nalçacı*, 3 (dn 4).

Kimyacı Ligor Bey bu dönemi şöyle tanımlar: 'Bizde kimya esaslı bir surette bilhassa Mekatib-i Tıbbiyemizde ve Eczacı Mektebinde tedris edilmekte bulunduğundan kimyagerlerimiz ancak kimyada ihtisas peyda eden tabib ve eczacılarımızdan ibaret idi. Binaenaleyh, milli kimyamızın esasatını muhterem tabib ve eczacılarımız tehiyye ve ihzar etmişlerdir.' Ligor [Kimyacı/Taranakidis], *Kimyay-ı Gayr-ı Uzvi Dersleri*, cilt 1 (İstanbul: Marifet Matbaası, 1340/1924), 54.

Kentin işgalinde tutuklanarak yargılanır. 1922’de Dersaadet (İstanbul Darülfünunu) Tıp Medresesi Kimya Müderris Muavinliğine atanan Nalçacızade Mustafa Hakkı Bey, 1929’da Darülfünun Fen Fakültesi Umumi Kimya Müderrisi, bir yıl sonra da Fen Fakültesi Reisi olur. 1933’te üniversiteden ayrılır. Darphane Serkimyagerliği’nde bulunan Mustafa Hakkı Nalçacı daha sonra, kurduğu laboratuvar ile ilaç üretimi yapar. ‘Phospho-tricalcine Mustafa Hakkı’ (güllaç) gibi, kendi adını taşıyan ilaçları vardır.

Mustafa Hakkı Nalçacı’nın ilginç yaşamöyküsü içinde ilaç üretimi ve dağıtımı (ilaç depoculuğu) alanlarındaki girişimleri, Prof.Dr. Emre Dölen’in ‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kimyacılar’ dizisinin ikinci kitabında belgelerle serimlenmiştir.³ Profesör Mustafa Hakkı Bey’in bibliyografisinde yer alan ve 1929’da Latin harfleriyle basılan *P.C.N. Kimya Kurları Tatbikatı* değişik bölümlerinden alıntılarla ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu kitapta su analizlerine özel bir yer ayrılmış olması not edilmiştir. Mustafa Hakkı Bey’in, Şam’da 1907-1911 yılları arasında yayımlandığı bilinen taşbaskısı ders notları ise bulunamamıştır.

Kimyacı biyografilerinin yayımı, onların bilim tarihinin genel okur kitlesi tarafından daha iyi tanınmalarına; çalışmalarının, kitap ve makalelerinin yeniden incelenerek, toplumun ve bilim dallarının gelişimi içinde değerlendirilmesine olanak sağlar. Bir diğer kazanım da okurların sahip olabilecekleri bilgi ve belgelerin ortaya çıkarılması, derlenmesi ve paylaşılması olabilir. Bu bağlamda, elimizde bulunan, Prof. Dr. Dölen’in Mustafa Hakkı Nalçacı üzerine yeni bir yayını hazırladığını bilmediğimiz için, kitabın basımından önce kendisine ilemediğimiz bazı belgelerden örnekler vereceğiz: Bunlardan biri, Mustafa Hakkı Nalçacı’nın kendi elyazısı ile hazırladığı sicil-i ahval olup, doğum tarihini (31 Aralık 1880) kesin olarak vermektedir. Diğer belge ise, bir hizmet belgesidir. Bu belgeden anlaşıldığına göre, Mustafa Hakkı Bey, İstanbul Tıp Fakültesinde Müderris Dr. Hadi Faik Bey’in (Saçlı) yanında Kimya Müderris Muavinliğine atanarak 29 Haziran 1922 tarihinde göreve başlamıştır (bkz. Ek).

Prof. Emre Dölen, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kimyacılar dizisini tamamladığında, kendisinin 2013 yılının sonunda yayımladığı *İstanbul Darülfünunu’nda Alman Müderrisler (1915 - 1918)*⁴ başlıklı kitabı kadar önemli, yeni bir kaynağa daha kavuşmuş olacağız.

³ Ayrıca, E. Dölen, “Kimya Müderrisi, Eczacı Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953),” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* III, 1 (2001): 69-96.

⁴ Emre Dölen, *İstanbul Darülfünunu’nda Alman Müderrisler (1915 - 1918)*, yay. haz. F. Aral (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2013, 905 s.).

Eczacı Kimyager Yüzbaşı Mustafa Hakkı Bey'in elyazısı ile hazırladığı 9 Nisan 330 [22 Nisan 1914] tarihli sicil-i ahvali.

“İsmim Mustafa Hakkı olub, Mustafa Efendi diye çağrılmakdayım. Pederim Hüdavendigar Vilayeti dahilinde Karahisar-ı Sahib Sancağı Rüsüm-ı sitte Başkatibi müteveffa Ali Efendi'dir.⁵ Nefs-i Karahisar-ı Sahib'de 29 Muharrem 298 / 19 Kanunevvel 1296 tarihinde [31 Aralık 1880] Cuma günü tevellüd eylemişim.

Tahsil-i ibtidaiyi İzmir mekatib-i ibtidaiyesinde bil-ikmal, 10 Zilhicce 1309 / 13 Haziran 1308 Pazar günü de Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesine kayd ve 22 Şevval 1311 / 16 Nisan 1310 [28 Nisan 1894] Cumaertesi nakl-i ilmühaber ile Baytar ve Eczacı Rüşdiye-i Askeriyesine kaydolarak 8 Şaban 1312 / 11 Kanunusani 1311'de mekteb-i mezkurun dört sene müddetini bil-ikmal şehadetname ahz ederek, Mekteb-i İdadi-yi Tıbbiye-i Şahane'ye ve orada dahi üç senede ikmal-i tahsil ederek 9 Kanunusani 314'de [21 Ocak 1899] Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'ye dahil oldum... Mekteb-i mezkurda tedrisi meşrut olan ulum-i aliyeyi bit-tahsil üç sene sonra, yani 27 Şaban 1319 / 29 Teşrinisani 317 (*sic*) [9 Aralık 1901] tarihinde ba-diploma Eczacı Mülazım-ı evvelliğiyle ve kimyagerlikle neşet eyledim.⁶ (...)

19 Zilkade 318 / 14 Şubat 317 [27 Şubat 1902] tarihinde buyuruldu-yı askeri ile yirmibir yaşında olduğum halde Cidde Merkez Hastahanesi eczacılığına tayin olundum. Cidde'de bulunduğum altı mah zarfında Cidde Gümrüğü Nezaret-i fahri kimyagerliği de deruhde ederek Nezaret-i mezkurede 29 Cemaziyülevvel 320/19 Eylül 1318 tarihli tasdiknamede beyan olunduğu vechile, ifa-yı hüsn-i hizmet etmiş ve ora kimyagerliğine asaleten tayinim derdest bulunmuş iken, bera-yı tevsi-i malumat Almanya'ya i'zam olunmak üzere ba-irade-i seniyye Dersaadet'e celb olunarak, harcırahımız ve pasaportumuzu alarak hareket etmek üzere bulunmuş isek de, o vakit refikamla birlikde hakkımızda mabeyne jurnal verilmiş ve Jön Türklerle münasebetimiz beyan ve ihbar edilmiş bulunduğundan tahkikat icrası zımında istasyondan çıkarıldık. Ve artık gönderilmedik. (...) Bunun üzerine, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'de münhal olduğumu işitdiğim Kimya-yı Uzvi ve Fenn-i İspençiyari Muallim Muavinliğine talib ve açılan müsabaka imtihanına dahil olarak 9 Muharrem 1321 / 25 Mart 319 tarihinde bil-imtihan mezkur muavinliğe ve müteakiben Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi tarafından Şam Mekteb-i Tıbbiyesi Kimya Muallimliği için açılan müsabaka imtihanında kazanmış olduğumdan, ba-irade-i seniyye (3000) üçbin kuruş maaşla vazife-i haliyem olan Kimya Muallimliğine tayin buyurularak 12 Receb 321 / 22 Eylül 319 tarihinde [5 Ekim 1903] Pazarertesi günü Şam'da vazifeye bed ve mübaşeret eyledim”.⁷

⁵ Anne adı: Fatma.

⁶ Sicil numarası: 317-18. Mustafa Hakkı'nın Eczacılık Diplomasındaki tarih: 27 Şaban 1319 / 25 Teşrinisani 1317 (*sic*) [9 Aralık 1901]. H. 27 Şaban 1319 : R. 26 Teşrinisani 1317'dir.

⁷ Mülazım-ı evvel Mustafa Hakkı Efendi 6 Eylül 1319 / 19 Eylül 1903 tarihinden itibaren izinli sayılmış; 14 Mayıs 325 / 27 Mayıs 1909 tarihinde yüzbaşılığa yükseltildikten sonra, 26 Ağustos 1325 / 8 Eylül 1909 tarihinde gerçekleştirilen ‘Tensikat-i umumiye’de görevinde bırakıldığı halde, askerlikten istifa etmiştir.

Şam Mekteb-i Tıbbiyesi Kimya-yı Uzvi ve Tahlili ve Hayati ve Kimya-yı İspençiyari Muallimi.
Sahib-i Karahisar. Mustafa Hakkı
Mühür: Mustafa Hakkı bin Ali 321 [H. 1903 M.]

Mustafa Hakkı Bey'in 12 Teşrinisani 1317 [25 Kasım 1901] tarihli 'Kimyagerlik Sertifikası'⁸

'Kimyagerlik Sertifikası'nda, Mustafa Hakkı Bey'in "*Mekteb[-i Tıbbiye-i Şahane] Kimyahanesine muntazaman devam ile kimyahanedede tarafımızdan icra edilmekte olan tahlilat-ı müteaddide-i kimyevi ve ispençiyariye say ve gayretle dikkat ve bu hususda vukuf-i tamme hasıl idüb icra-yı ameliyatda dahi mümares-i kamilesi bulunduğu ve her bir tahlilat ifasına dahi muktedir olduğu*" beyan edilmiş ve belge, Kimya-yı Tahlili ve Hayati Muallimi Tabip Binbaşı Ali Rıza Cafer ve Kimya-yı Gayr-i Uzvi Muallimi Tabip Binbaşı Vasil Naum tarafından imzalanmıştır.

Mustafa Hakkı Bey, 20 Haziran - 20 Temmuz 1910 tarihleri arasında Paris Belediye Kimyahanesinde bulunarak bir "Kimyagerlik Sertifikasını" ahz ve müteakiben Brüksel ve Londra şehirlerine giderek oralarda dahi tettebbuat-ı fenniye icra [eylemiştir]." Mustafa Hakkı Nalçacı'nın kimyagerlik eğitimi bununla sınırlı kalmıştır.

Mustafa Hakkı Bey Şam'da iken, Balkan Harbi seferberliğinde 5 Teşrinievvel 1328 [18 Ekim 1912]'de 23. Mürettep Kolordunun Halep'teki İkinci Seyyar Hastanesi eczacılığına 'İhtiyat Yüzbaşı'⁹ rütbesiyle atanmış; bu kolordunun lağvı üzerine bir ay sonra terhis edilmiştir. Birinci Dünya Savaşının ilk Kanal [Süveyş Kanalı] hareketinde Hıfzıssıhha Kolu kimyageri olarak

⁸ Mustafa Hakkı Nalçacı'nın özlük belgeleri içindeki 'Kimyagerlik Sertifikası' suretinden alınmıştır.

⁹ Mustafa Hakkı Efendi, 14 Mayıs 325 / 27 Mayıs 1909 tarihinde yüzbaşılığa yükseltildikten sonra askerlikten istifa etmiştir.

Hafire'de (Hafiretü'l-avce) menzil teşkilatında görevlendirilmiş, daha sonra Şam ve Beyrut Askeri Hastanelerinin kimyagerliğini yapmıştır.

Mustafa Hakkı Bey, 25 Mart 1919'da Beyrut'tan İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da umduğunu bulamayan Mustafa Hakkı Bey, Maarif Nezareti'nden 13 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e gitmek üzere bir aylık izin almış; İzmir'in işgali üzerine Bursa'ya yerleşmiştir.¹⁰ Emre Dölen tarafından yayımlanan, Darülfünun Kimya Müderrisliğine atanabilmek için Maarif Nezareti'ne 27 Temmuz 1337/1919 tarihli dilekçesine aldığı olumsuz cevap üzerine,¹¹ Mustafa Hakkı Bey önce emekliliğini, daha sonra, 2 Ağustos 1919 tarihinde verdiği bir başka dilekçe ile, izninin uzatılmasını isteyerek Bursa'da kalmıştır.

İstanbul Darülfünunu Tıp Medresesi Riyaseti tarafından hazırlanan hizmet çizelgesinde Mustafa Hakkı Nalçacı'nın 1 Ağustos 1336/1920 tarihinden sonra – 1909 yılında ordudan ayrıldığı ve Birinci Dünya Savaşına seferberlik sürecine katıldığı halde – 'Kimyager Yüzbaşı (açıkda)' olarak gösterilmesi, işgal altındaki Bursa'da özel görevler üstlendiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.¹² Muallim Mustafa Hakkı Bey 1 Nisan 338 [1922] tarihinde Dersaadet Tıp Medresesi Kimya Müderris Muavinliğine atanmış görünmektedir.¹³

¹⁰ Maarif Nezareti'ne verdiği 2 Ağustos 335 /1919 tarihli dilekçede Mustafa Hakkı Bey İstanbul'da 'ahval-i sıhhiyemiz muhtell' olduğunu belirterek, havasını daha uygun bulduğu İzmir'e gitmek için izin istediğini; İzmir'in işgal edilmesi üzerine Bursa'ya geldiğini bildirmektedir. Bursa'da bulunduğu sürede izinli sayılan Mustafa Hakkı Bey, ilk izin süresinin bitiminde 'bir tarafda Dersaadet'de mesken buhranı, diğer tarafda ailemin sıhhati nokta-i nazarından' izninin uzatılmasını istemiştir. İzinleri 1 Ağustos 1336/1920 tarihine kadar uzatılan Muallim Mustafa Hakkı Bey'in ve bu tarihte Maarif Nezareti ile ilişkisi kesilmiştir.

¹¹ Emre Dölen, *Umûmî Kimya Müderrisi Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 2016), 21-23, 63-66, Ek 3 (Şekil 18).

¹² Mustafa Hakkı Nalçacı, Sicilindeki bilgiye göre, 'Muvazzaf Eczacı Yüzbaşı olarak sınıf-i mezuneden iken ordu hizmetine celb edilmiş, bunun üzerine silk-i askeriyeden istifasına dair mütekaddim istidası üzerine 1 Teşrinvevvel 1339/Ekim 1923 tarihinde istifası kabul edilerek ordu kadrosundan' ayrılmıştır.

¹³ Mustafa Hakkı Nalçacı'nın Darülfünun'a atanmasıyla ilgili karamame 27 Haziran 1338/1922'de çıkmış; 29 Haziran 1922'de görevine başlamıştır. Darülfünun-ı Osmanî Emaneti ile Maarif Nezareti arasındaki bir yazışma (24 Haziran 338/1922 tarih, sayı 188/1325) Mustafa Hakkı Nalçacı'nın atamasının geriye doğru yürütüldüğünü göstermektedir:

"Devletlü Efendim Hazretleri,

Tıp Medresesinde münhal bulunan kimya-yı uzvi ve gayr-i uzvi müderris muavinliğine Beyrut Mekteb-i Tıbbiyesi Kimya Muallimi Mustafa [Hakkı] Bey talib olmağla, evvelce Tıp Medresesine merbut bulunan Beyrut Tıp Mektebi muallimlerinden iken, Dersaadet [Tıp] Fakültesinde müderris muavinliğine talib olacakların esasen muallimlik etmiş olduklarına mebni müsabaka imtihanına tabi tutulmamaları hakkındaki Meclis-i Müderrisin kararı tasvib-i ali-yi Nezaret-i celileye iktiran eynlenmiş ve evvelce iki zat bu karara Medrese müderris muavinliğine nakl edilmiş olduklarından, mumailayh Mustafa Bey'in dahi bu karara tevfikân ders-i mezkur muavinliğine nakil ve tahvili hususu 26 Nisan 338 tarihinde inikad eden Meclis-i Müderrisince kabul edilmiş ve kendisinin Şubat [1338/1922] nihayetinden itibaren vazife-i tedrisiyyeye başlamış olduğu Medrese-i mezkureden iş'ar kılınmakla mumailayhin ol vehile tasdik-i memuriyetine ve mahsusatının tarih-i mezkureden itibaren yürütülmesi hususuna müsaade-i ali-yi asafaneleri şayan buyurulmak babında emir ve ferman hazret-i men lehu'l-emrindir.

Darülfünun Emîni Doktor Besim Ömer"

